

УДК 159.9

<https://doi.org/10.31891/PT-2022-1-12>

Інна КОВАЛЬЧУК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0002-5204-0560>

Людмила МЕЛЬНИК

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

<https://orcid.org/0000-0002-3563-3137>

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ МАГІСТРІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Професійна освіта зумовлена потребами суспільства й особистості. Тому підготовка майбутніх соціальних працівників (магістрів) в умовах інформатизації освіти нами розглядається як цілісна неперервна система, яка включає інші підсистеми, її результатом є опанування майбутніми фахівцями сукупністю систематизованих знань, умінь і навичок, що сприятимуть у самостійному та відповідальному вирішенні дослідницьких і практичних завдань, умінь у галузі здоров'язбереження; творчому використанню наукових досягнень у галузі культури та соціальної роботи.

Ключові слова: професійна освіта, соціальний працівник, культура, робота.

Inna KOVALCHUK

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Lyudmila MELNYK

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University

HEALTH CARE TECHNOLOGY FOR TRAINING MASTERS OF SOCIAL WORK IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF EDUCATION

Professional education is determined by the needs of society and the individual. Therefore, we consider the training of future social workers (masters) in the conditions of informatization of education as a whole continuous system that includes other subsystems, the result of which is the acquisition by future specialists of a set of systematized knowledge, abilities and skills that will contribute to independent and responsible solving of research and practical tasks, skill in the field of health care; creative use of scientific achievements in the field of culture and social work.

Modern health care technology is based on the best examples of domestic and foreign experience, it takes into account the individual requests of students of higher education and teachers. This is facilitated by legislation and the theory and practice of scientific research in this field. Modern forms and methods, both traditional and innovative, stimulating work in this direction and the appropriate material and

technical base of higher education institutions are powerful tools for the implementation of measures within the limits of technology. We cannot ignore the methods of monitoring the implementation of plans in this direction and orders. At the same time, monitoring of implementation should not be punitive, but recommendatory in nature, which will contribute to the formation of trusting relationships between participants in the educational process.

Keywords: professional education, social worker, culture, work.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Освітнє середовище вищої школи декларує здоров'я здобувачів вищої освіти як пріоритет своєї діяльності. Відповідно до Конвенції ООН про права людини (ратифікованої Україною у 1997 р.), Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) (1946), Європейської стратегії «Здоров'я і розвиток дітей і підлітків» (2005-2008), Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» (2012), «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» (2010), «Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді» (2004), «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» (2013) окреслено коло завдань щодо збереження здоров'я учасників освітнього процесу. Серед них центральне місце належить заходам з екологізації освіти, та зі створення здоров'язберезувального середовища, подіям присвяченим формуванню культури здорового способу життя. Їхній зміст орієнтований на пріоритет соціального, духовного та фізичного аспектів здоров'я.

Аналіз досліджень та публікацій

Підготовка фахівців в умовах вищої школи була та є предметом уваги науковців і практиків. Серед них: С. У. Гончаренко, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер, К. В. Балабанов, Т. М. Десятов, В. І. Луговий, А. М. Алексюк, М. Б. Євтух, В. А. Кушнір, П. І. Сікорський, О. В. Глузман, О. П. Мещанінов, О. Гомонюк. Їхні дослідження переконують в тому, що вимоги до якості професійно-педагогічної компетентності майбутніх фахівців постійно зростають, а це потребує переосмислення змісту освіти та її методичного інструментарію відповідно до вимог Європейського Союзу, загострює проблему індивідуалізації, підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах інформатизації освіти та здоров'язберезування учасників освітнього процесу.

Проблеми збереження здоров'я учасників освітнього процесу досліджували Н.Г.Бишевец, І. Я. Коцан, М. М. Яцишин, Ю. В. Коренга,

П. М. Гусак, Н. В. Зимівець, В.С. Петрович, Н. В. Москаленко, Н. Л. Корж, О. О. Садовський, О. В. Рудницький.

Вплив інформатизації освіти на стан здоров'я учасників освітнього процесу розкрили С. С. Єрмаков, О. В. Соколюк, Н. В. Чухланцев.

Підготовка магістрів соціальної роботи в Україні проводиться відповідно до : Закону України «Про освіту» (1991), Закону України «Про вищу освіту» (2014), Національної доктрини розвитку освіти (2002), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Указу Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013); документу «Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір» (2004), Наказів Міністерства освіти і науки України: «Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу» (2005), «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в Європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» (2007); Концепції організації підготовки магістрів (2010), Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» (2011), Галузевої концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013). Провідною ідеєю гуманістичної парадигми вищої освіти є цінність людського існування, свобода і суверенність прав кожної людини (особистості) та її гідність. В.П. Прокоп'єв, підкреслює, що освіта буде виконувати гуманістичну місію, коли буде спиратися на ментальність народу та на загальнолюдські цінності [18]. О.М. Гомонюк звертає увагу на те, що культура професійної діяльності майбутнього соціального педагога виявляється через його загальну культуру [3]. А турбота про власне здоров'я і є важливим завданням будь якої культурної людини. Пріоритетними напрямками гуманізації вищої освіти виступають орієнтири на здоров'язбереження особистості.

Виклад основного матеріалу

Професійна освіта зумовлена потребами суспільства й особистості. Тому підготовка майбутніх соціальних працівників (магістрів) в умовах інформатизації освіти нами розглядається як цілісна неперервна система, яка включає інші підсистеми, її результатом є опанування майбутніми фахівцями сукупністю систематизованих знань, умінь і навичок, що сприятимуть у самостійному та відповідальному вирішенні дослідницьких і

практичних завдань, умінь у галузі здоров'язбереження; творчому використанню наукових досягнень у галузі культури та соціальної роботи.

Підготовка магістрів соціальної роботи передбачає постійне самовдосконалення та освіти впродовж життя. Учені С.О. Сисоева, Н. П. Батечко підкреслюють важливість духовного вдосконалення, підвищення професійної компетентності й отримання естетичної насолоди від пізнання для становлення особистості викладача вищої школи і соціального поступу держави [22].

Для формування позитивного ставлення майбутніх фахівців соціальної роботи до здоров'язбережувальних технологій доцільно сприяти підвищенню престижності здорового способу життя як серед молоді так і в цілому в українському суспільстві, створювати умови для мотивації молоді до дотримання здорового способу життя; запроваджувати інноваційні підходи в освітньому процесі ЗВО. Науковець Р.С. Гуревич, розглядаючи перспективи підготовки магістрів в Україні вважає, що у цих питаннях вища освіта має орієнтуватися на освітні стандарти галузі та потреби ринку, а також враховувати інформатизацію освіти [4]. Учений звертає увагу на те, що магістерська підготовка, індивідуалізована і передбачає можливість розвитку креативних та когнітивних здібностей магістрантів у ході здійснення індивідуальної освітньо-наукової програми.

У Національній рамці кваліфікацій поняття компетентність розглядається як специфічні предметні уміння та навички, конкретні, життєво необхідні людині будь-якої професії та віку. Міжнародна комісія Ради Європи трактує поняття «компетентність» як ключові уміння, базові знання, які передбачають спроможність особистості сприймати й відповідати на індивідуальні та соціальні потреби. Експерти Ради Європи наполягають на особистісно-орієнтованому підході до вищої освіти. Вони підкреслюють, що індивідуальні знання людини формуються у результаті досвіду власної особистісної діяльності. Фахівці Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнень та освіти (International Board of Standards for Itraiminy, Perfomance and Instruction (IBSTPI) поняття компетентності розглядають як спроможність особистості кваліфіковано виконувати завдання або роботу.

До структури компетентності вчені відносять знання, навички, відношення, які дозволяють особистості продуктивно діяти у певній галузі, досягати визначених стандартів у професійній діяльності. Ми вважаємо, що компетентність передбачає успішність особистості та її особисту самореалізацію у певній діяльності.

Аналіз освітніх програм переконує, що навчання у магістратурі за напрямом «Соціальна робота» сприяє формуванню інтегральних, загальних компетентностей: здатності розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі соціальної роботи або у процесі навчання, що орієнтоване на проведення досліджень або здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог; здатності до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатності розробляти і управляти проектами; здатності оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт; здатності спілкуватися іноземною мовою; здатності проведення досліджень на відповідному рівні; здатності виявляти ініціативу та підприємливість; здатності генерувати нові ідеї (креативність); здатності працювати в команді; здатності до розуміння та використання сучасних теорій, методологій і методів соціальних та інших наук, у тому числі методи математичної статистики; здатності до виявлення соціально значимих проблем і факторів досягнення соціального благополуччя різних груп населення; здатності професійно діагностувати, прогнозувати, проектувати та моделювати соціальні ситуації; здатності до впровадження методів і технологій інноваційної практики та управління в системі соціальної роботи; здатності спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (експертами з інших галузей/видів економічної діяльності), налагоджувати взаємодію державних, громадських і комерційних організацій на підґрунті соціального партнерства; здатності до оцінки процесу і результату професійної діяльності та якості соціальних послуг; здатність доводити знання та власні висновки до фахівців та нефахівців; здатності виявляти ініціативу та підприємливість задля вирішення соціальних проблем через упровадження соціальних інновацій; здатності упроваджувати результати наукового пошуку в практичну діяльність; здатності до ефективного менеджменту організації у сфері соціальної роботи; здатність управляти кадрами соціальних служб та організацій; здатність надавати фахову консультацію працівникам соціальної сфери; здатність представляти та просувати інтереси різних груп клієнтів. Формування цих здатностей особливо актуальне в умовах сьогодення, коли маємо констатувати зростання серед молоді чисельності хвороб серця, легень, хронічної патології розвитку, збільшення чисельності осіб, що мають II чи III групу здоров'я, погане функціональне пристосування до фізичних та навчальних навантажень.

Суттєвим чинником, що спричинює до погіршення здоров'я здобувача вищої освіти науковці визначають інтенсифікацію освітнього процесу в вищій школі, яка реалізується через збільшення кількості

навчальних годин, невідповідність методик особливостям розвитку молодшої людини, подекуди низький рівень культури здоров'я викладачів та окремих студентів. неграмотність викладацького складу у питаннях зміцнення здоров'я. Названі чинники вказують на доцільність створення здоров'язбережувального середовища для учасників освітнього процесу вищої школи.

Під поняттям «здоров'язбережувальне середовище» ми розуміємо умови, що сприяють збереженню здоров'я учасників освітнього процесу. Імпонує визначення зроблене Н. І. Полівановою, І.В. Єрмаковою. Вчені розглядають середовище як поліструктурну систему прямих та непрямих взаємодій педагогів та учнів, які видимо та невидимо реалізують представлені психолого-педагогічні установки, цілі, методи, засоби і форми організації навчального процесу, з одного боку та результативні характеристики психічного розвитку учнів, що пов'язані з цією взаємодією – з іншого [16].

Просторовий компонент здоров'язбережувальної технології здобувачів вищої освіти це існуюче чи штучно створене оточення суб'єктів освітнього процесу. Як підкреслює Л.М. Романкова цей компонент є значущим у формуванні соціально здорової особистості [20].

Для нас важливо створити в ЗВО здоров'яформуючий простір. Тобто такий, щоб у ньому знайшли відображення вимоги до організації освітнього процесу у вищій школі, вимоги до викладача як куратора цього процесу та основна ідея – збереження здоров'я учасників освітнього процесу вищої школи, формування в них здорового способу життя та протидії негативним явищам суспільства. Простір вищого закладу освіти передає накопичений поколіннями викладачів та студентів досвід академічного життя. На його суть впливають обсяги освітніх послуг, об'єм інформації, інфраструктура біля освітнього закладу, виховний потенціал родини та освітнього закладу, впливи стейкхолдерів на виховний процес ЗВО.

Погоджуємося з думкою Ю.С. Мануйлова, який вважає, що середовище одночасно виступає ресурсом та потенціалом для становлення особистості [12]. Завдяки цьому, як зазначає А.Є. Пензай, освітній просторі створює передумови для успішної діяльності [15]. Простір вищого закладу освіти передбачає спрямованість взаємодії на збереження здоров'я, та визначається простором і часом. Постійними елементами здоров'язбережувального простору є правильно обладнані приміщення, з належним температурним та світловим режимом, оформлені відповідно до санітарно-гігієнічних норм аудиторії, відповідне вимогам та доступне по ціні харчування, які пропонують

студентські їдальні, за умов інформатизації освіти сучасні комп'ютери, стенди для зорової гімнастики. Не меншу роль відіграє привабливий для очей природний ландшафт, та озеленення території, лавочки для відпочинку на перервах та столики для зібрання після занять. А також змінні декорації, що присвячені окремим подіям або життю відомих людей, профілактичні матеріали з соціальної роботи з різними групами клієнтів, рекламні матеріали щодо подальшого працевлаштування. В основі проектування цього компоненту має лежати принципи комфортності, єдності духовного та фізичного здоров'я, врахування вікових та індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти. Не зайвими, за умов інклюзивного навчання будуть пандуси або ліфти для мало мобільних груп.

В умовах пандемії обов'язковою умовою освітнього простору ЗВО є кімнати тимчасової ізоляції для тих, хто почуває симптоми віруси та вказівники руху учасників освітнього процесу.

Сприяють реалізації завдань здоров'язбережувальної технології також раціональний розклад (його зміст та часовий режим залежно від ситуації змінюється), інформаційні матеріали про здоровий спосіб життя, консультації лікарів, стейкхолдерів, залучення магістрів соціальної роботи до волонтерської діяльності з пропаганди здорового способу життя. Створення здоров'язбережувального простору перебуває на стадії пошуку його моделей та експериментування.

Життєдіяльність здобувача вищої освіти, реалізує завдання його соціально-освітньої адаптації як того, хто здобуває освіту та як особистості. Відомий педагог В. Сухомлинський писав: «Успішне виховання немислиме без постійної турботи про зміцнення здоров'я дитини... Педагог не має права не знати, що робиться з дитиною, чому вона нездорова, як стан здоров'я позначається на її розумовому й моральному розвитку». Василь Олександрович підкреслював, що здоров'я джерело оптимізму та готовності подолати будь-які труднощі» [8].

Під здоров'язбережувальною технологією у освітньому середовищі вищої школи ми розуміємо комплекс дій та заходів учасників взаємодії з метою цілісного розв'язання проблеми збереження і зміцнення фізичного, духовного та соціального здоров'я майбутніх соціальних працівників, формування їх здоров'язбережувальної компетентності.

За класифікацією М. К. Смирнова, залежно від форм і методів роботи в напрямі охорони здоров'я: виділяють кілька груп технологій: медико-гігієнічні технології; фізкультурно-оздоровчі технології;

екологічні технології; технології забезпечення безпеки життєдіяльності; технології здоров'язбереження [21,с.21].

Аналіз науково-методичної літератури сприяв увазі до ще одного поняття: «здоров'яформувальна технологія». Зміст технології орієнтований на моделювання й корекцію програм здорового способу життя кожної особистості, пропедевтику та корекцію відхилень у здоров'ї . М. К. Смирнов [23], О. Ю. Дорошенко [5] підкреслюють суттєву рису технологій, спрямованих на покращення здоров'я людини: вони націлені на виховання культури здоров'я та забезпечують формування в особистості мотивації на ведення здорового способу життя. У результаті реалізації цих технологій в учасників освітнього процесу формуються стійкі переконання щодо необхідності свідомого ставлення до власного фізичного та психічного здоров'я та його збереження..

Реалізація здоров'язбережувальних технологій відбувається в освітній діяльності ЗВО відповідно до цілей освітньої програми, ситуацій взаємодії та особистісних потреб здобувачів вищої освіти. На думку Н. П. Онищенко, О.Р.Лиховід здоров'язбережувальна робота у ЗВО передбачає діагностику стану здоров'я студентів, створення й реалізацію програм формування здорового способу життя, профілактику адиктивної поведінки, що зумовлюється залежністю від хибних пристрастей, оздоровчу та психологопсихотерапевтичну діяльність задля зміцнення здоров'я студентів [13, с. 125]. Даний підхід найбільш актуальний для підготовки майбутніх соціальних працівників, адже її зміст орієнтований на формування компетентностей, що розкривають означені вище завдання. Підкреслимо лише за С. В. Єлізаровою доцільність взаємодії у цій роботі ЗВО та сім'ї. Відповідний рівень сформованості в здобувачів вищої освіти еколого-валеологічних цінностей, мотивів, потреб, стійких позицій до формування здоров'яформувальної та здоров'ятворчої поведінки знаходить своє продовження у подальшому житті, часто у власній сім'ї [6].

Структуру здоров'язбережувальної технології майбутніх соціальних працівників в умовах інформатизації освіти визначають такі компоненти: цільовий, змістовий, суб'єкт- суб'єктний, методичний, просторовий, результативний.

Цільовий компонент орієнтований на реалізацію в освітньому процесі ЗВО завдань діагностики, профілактики, корекції здорового способу життя. Він обумовлений у планах роботи підрозділів вищої освіти, планах виховної та фізкультурно-оздоровчої роботи. Ціль здоров'язберігаючої технології, що практикується в ЗВО опирається на принципи: раціонального харчування; оптимального рухового режиму,

загартування організму, дотримання правил особистої гігієни, відсутності шкідливих звичок, переживання позитивних емоцій, розвиток інтелектуальних задатків та формування інтелектуальних здібностей, моральний розвиток, духовне зростання особистості, виховання вольових якостей. Раціональне харчування характеризують показники кількості та якості їжі, яку споживаємо, правильно організований режим приймання та засвоєння їжі. Важливо постійно звертати увагу учасників освітнього процесу на дотримання рухового режиму в умовах дистанційного навчання. Правильне чергування роботи з інформаційними технологіями та періодів відпочинку забезпечить профілактику формування комп'ютерної залежності, сприятиме формуванню здорової постави.

Загартування організму передбачає плавання, вологе обтирання, участь у походах. Його можна розглядати як частину особистої гігієни учасників освітнього процесу та говорити про індивідуальний характер процедур.

Соціалізація здобувачів вищої освіти в міській простір, відсутність контролю з боку батьків сприяє формуванню шкідливих звичок: куріння, вживання алкоголю, наркотичних речовин, що з часом стають стереотипом поведінки окремих осіб та набувають масштабу національного лиха. Наслідками їх вживання молодими людьми є: втрата інтересу до навчання, зниження координації рухів, погіршення зору, серцево-судинні захворювання, скорочення тривалості життя, необдумані вчинки.

Навчання магістрів соціальної роботи якнайбільше сприяє формуванню позитивних емоцій: від отримання позитивної оцінки, заслуженого визнання проведеної роботи з клієнтами соціальної роботи, перемоги у студентському конкурсі наукових робіт, чи участі у студентській конференції, зустрічі з новими друзями, цікавими людьми, провідними науковцями галузі.

Моральний розвиток та духовне зростання в умовах сучасного соціального середовища формують вольові якості особистості. Заходи морального та духовного спрямування зміцнюють волю особистості протистояти спокусам нездорового способу життя, формують ініціативність та сприяють креативному розвитку.

Проектування змістового компоненту відбувається на основі Закону України «Про вищу освіту», освітньої програми спеціальності та навчальних і робочих програм викладацького складу, що бере участь у підготовці фахівців. здоров'язбережувального середовища ЗВО. Змістовий компонент ґрунтується на принципах полікультурності, світського характеру освіти, системності, гуманізму, демократії,

громадянської свідомості, науковості, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, загальнолюдських цінностях, пріоритеті родини.

Зміст професійної підготовки магістрів соціальної роботи формується на модульній основі і включає такі основні теоретичні курси: філософія освіти; педагогіка вищої школи, спеціалізовані служби в соціальній сфері, профілактика емоційного вигорання, організаційний розвиток та лідерство, стрес менеджменту професійній діяльності, методика організації та проведення тренінгу, соціальна робота у галузі екології та охорони навколишнього середовища, доброчинність і меценатство, педагогіка вищої школи, методика викладання в ЗВО, Болонський процес, університетська освіта та ін.. Зміст цих курсів спрямований на усвідомлення здобувачами вищої освіти основних засад діяльності ЗВО, розвиток набутих на попередніх етапах навчання практичних умінь за обраним напрямом навчання, поглиблення теоретичних знань із здоров'язбережувальних методів та методик.

Дослідниця Н.Н. Завидівська вважає, що навчання буде здоров'язбережувальним лише за умови формування в здобувачів вищої освіти ціннісного ставлення до здоров'я, спеціальних знань і вмінь, навичок. Такий підхід передбачає уміння магістрів соціальної роботи проводити діагностичну, профілактичну та корекційну роботу [7].

Діагностика ставлення до власного й чужого здоров'я майбутніх соціальних працівників спрямована на вивчення рівня знань, умінь і навичок про здоров'язбереження; визначення стану учасників освітнього процесу. При діагностиці беруться до уваги фізичні показники; працездатність; рухова активність; дотримання раціонального режиму праці та відпочинку; виконання вимог особистої гігієни, харчування; розвиненість психічних процесів і саморегуляції; самооцінка; розвиненість емоційної сфери; акцентуації характеру; відсутність шкідливих звичок; дотримання загальнолюдських моральних цінностей; виражене бажання до самовдосконалення; комунікативність; доброзичливість; здатність до самоактуалізації; відповідальність.

Профілактична робота передбачає реалізацію заходів первинної, вторинної та третинної профілактики. Третинна профілактика орієнтована на надання анонімної допомоги клієнтам. Комплекс профілактичних заходів орієнтований на формування активної позиції здобувача вищої освіти щодо збереження власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Залучення магістрів соціальної роботи до корекційної роботи можливе в якості асистентів чи помічників. Адже складність завдань

корекції вимагає повного опанування уміннями оперувати методами та формами корекції, вести документацію у цьому напрямі. Магістри соціальної роботи можуть бути тренерами на тренінгах, присутніми на консультаціях за умови проходження додаткового навчання з обраного напрямку. Практична робота з магістрами соціальної роботи доводить що самі здобувачі вищої потребують корекційної роботи дуже рідко.

Переосмислення теоретичного діагностичного інструментарію, профілактичних заходів та корекційних методів знаходить своє втілення у практиці написання магістерських досліджень, присвячених здоров'язбереженню. Сформований фахівець окрім володіння методами аналізу, синтезу, узагальнення теоретичної інформації для виконання практичної частини дослідження має володіти діагностичними, профілактичними та частково корекційними методами. Їх поєднання дозволяє розробляти авторські методи роботи з клієнтами та практикувати уже наявний інструментарій. Як зазначають С.П. Кармалюк, В.Г. Балахтар, виконання дипломної (магістерської) роботи має на меті – сформувані у магістрантів інтерес до наукового дослідження, поглибити й поширити теоретичні знання, опанувати вміння творчо застосовувати теоретичні знання, критично їх оцінювати, самостійно здобувати дослідним шляхом нові знання, збагачувати ними теорію та практику соціальної діяльності [9,с.3].

Суб'єктно-соціальний компонент здоров'язбережувальної технології магістрів соціальної роботи відтворює взаємодію між викладачами, здобувачами вищої освіти, громадськими організаціями, батьками, волонтерами, базами практики. В основі цього компоненту технології лежить суб'єкт-суб'єктна взаємодія, що виступає стратегією проектування середовища. Вона передбачає взаємообмін інформацією, спільну організацію виховних оздоровчих та профілактичних заходів, проведення цікавого та змістовного дозвілля. На думку О. Лінник, суб'єкт-суб'єктна взаємодія в освітньому середовищі передбачає рівноправний взаємообмін інформацією, оціночними судженнями, ставленнями до навколишньої дійсності, до себе до найближчого оточення. А це в свою чергу активізує здобувачів вищої освіти до постійного вдосконалення, партнерство підвищує їхню самооцінку. Суб'єкт-суб'єктний підхід створює умови для врахування в освітньому процесі індивідуального здоров'я кожного здобувача вищої освіти, дозволяє врахувати захворювання та інвалідність організації та проведенні навчальної та виховної роботи [10, с.234].

Актуальною для підготовки магістрів соціальної роботи є проблема інклюзивного навчання. Людина з інвалідністю може здобувати вищу освіти нарівні зі здоровими людьми. Наявність людини

з інвалідністю у навчальні групи вимагає таланту викладача та створення сприятливого соціального середовища для розвитку особи з інвалідністю та здорових людей.

Організація освітнього процесу в цьому напрямі здійснюється відповідно до прийнятих на міжнародному та на державному рівнях документах: Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993), положеннях Плану дій Ради Європи по сприянню правам і повній участі інвалідів у суспільстві (2006) проєкті Міністерства освіти і науки України «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2001-2007), «Концепції розвитку інклюзивного навчання» (2010), Законі України «Про освіту» (2017), Законі України «Про вищу освіту» (2014).

Для професійної організації навчання людей з інвалідністю в закладах вищої освіти необхідно визнання викладачами доцільності використання різноманітних підходів та стилів навчання; адаптувати навчальні матеріали до індивідуальних потреб здобувача вищої освіти; постійно підтримувати здобувача вищої освіти з інвалідністю у його прагненні здобути нові знання, поєднувати індивідуальну, групову та масову роботу на парах; налагодити партнерство між учасниками освітнього процесу; використовувати різні методи та прийоми для підтримання уваги до навчального матеріалу й інтересу до навчання. Основне призначення освітнього процесу ЗВО сформувати здоров'язбережувальні компетентності в учасників освітнього процесу, та толерантне ставлення до людей з інвалідністю..

Методичний компонент здоров'язбережувальної технології майбутніх соціальних працівників розглядаємо як систему форм, методів, засобів та їх ресурсного забезпечення. Вони використовуються учасниками освітнього процесу для забезпечення здоров'язбережувального ефекту навчальної та виховної діяльності. Актуальною видається думка про те, що саме інформаційні технології, які на сьогодні є популярними сприятимуть відповідальному ставленню здобувачів вищої освіти до свого здоров'я. Інформатизація освітнього простору сприяє використанню інтерактивних методів навчання, візуалізації навчальної інформації, забезпечить індивідуалізацію і диференціацію навчання. Активність здобувачів вищої освіти сприятиме реалізації принципу активності здобувача вищої освіти в навчанні та забезпечить міцність і глибину знань.

Професійна підготовка магістрів соціальної роботи до реалізації здоров'язбережувальних технологій будується на основі врахування особливостей навчання дорослих людей. Тобто добір

методів та форм викладу інформації з курсів орієнтованих на розвиток дорослої соціально, політично, економічно грамотної особистості, що забезпечує її здорове існування у суспільстві .

Здобувачі вищої освіти за напрямом підготовки «Соціальна робота» беруть участь у заходах, які організують стейкхолдери. Це семінари, конференції, творчі майстерні з актуальних проблем соціального захисту особистості в державі, профілактиці шкідливих звичок, туберкульозу, ВІЛ. Магістри соціальної роботи користуються послугами приватних осіб, фірм, що пропонують курси, спортивні та танцювальні заняття, семінари з актуальних питань збереження здоров'я та підвищення працездатності тих хто здобуває освіту. Інформаційні технології, що пропонують покрокові відео, диски із заняттями, блоги відомих людей, дистанційне навчання створюють додаткові можливості для самоосвіти. У освітньому процесі ЗВО можна успішно використати наявний досвід магістрів соціальної роботи з цього питання. Вони можуть самі стати лідерами в організації подібних заходів на факультеті, майбутніми тренерами з фітнесу. Отримані уміння та навички знадобляться їм у соціальній роботі з людьми похилого віку, наркозалежними, дітьми та молоддю за місцем проживання та іншими групами клієнтів.

Для виявлення лідерів використовують методи: спостереження, інтерв'ю, анкети, твір-самоаналіз, описи, створення автопортретів, арт-терапію.

Профілактика поширення шкідливих звичок серед магістрів соціальної роботи здійснюється у процесі бесід, зустрічей з представниками соціальних служб, лікарями, фахівцями інших напрямів, що культивують здоровий спосіб життя. Практикуються також активні методи, які магістри соціальної роботи реалізують у процесі власної професійної діяльності чи під час проходження практики.

Науковиця Ю. М. Танасійчук підкреслює що мета здоров'язбережувального навчання полягає у формуванні в здобувачів вищої освіти активної життєвої позиції орієнтованої на здоровий спосіб життя, а його основу складає спеціально організований навчальний процес, який дає змогу зберігати здоров'я та працездатність здобувачів вищої освіти, дотримуючись відповідності змісту й обсягу навчального матеріалу [24]. А серед інтерактивних методів навчання науковці провідним методом формування відповідального ставлення студентів до здоров'я рекомендують тренінг, який сприяє розвитку творчості учасників освітнього процесу.

Здоров'язбережувальне навчання за своєю природою багатокритеріальне вважає, Н.Г. Бишевець, тому оцінювати його результати доцільно за набором інваріантних і специфічних критеріїв. Серед яких поєднання навчання з курсів, запропонованих у навчальних планах та досвіду здобувача вищої освіти [1, 2].

Конкурентоспроможність вищої освіти вимагає використання в освітньому процесі інноваційних методів. Серед яких популярними є «мозковий штурм», круглі столи, рольові ділові ігри, конференції, тренінги, професійні ситуації та задачі, які спрямовані на розвиток рефлексивності магістра соціальної роботи при використанні здоров'язбережувальних технологій. Такі методи організації занять на жаль, використовуються недостатньо і залежать тільки від індивідуальних якостей особистості та кваліфікованості викладача, який включає їх до робочої програми з певної дисципліни.

У освітній роботі викладача ЗВО ефективними методами інклюзивної освіти є: бесіда, приклад, диспут, приклад, переконання, лекції, привчання, вправи, виховні ситуації, ілюстрації, демонстрації, практичні роботи. Ефективними будуть методи індивідуального навчання, формування самооцінки, саморегуляції, психологічної допомоги, психологічне консультування, аутотренінг, стимулюючі ігри, патронат, методи медіації, супроводу, корекції.

Позитивно зарекомендувала себе проектна робота до якої залучені викладачі та студенти. Наприклад, на кафедрі педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету практикується участь викладачів та студентів у спільних україно-італійських та україно-німецьких проектах, присвячених актуальним проблемам здоров'язбереження учасників освітнього процесу за напрямом соціальна робота. Особливостями участі у проектах є активність здобувачів вищої освіти та викладацького складу у обговоренні завдань, форм та методів соціальної роботи з різними групами клієнтів, а також організація життєдіяльності осіб з інвалідністю в освітньому просторі закладів освіти. Європейський досвід переосмислюється, адаптується до українських реалій, сприяє формуванню нових підходів до традиційного розв'язання задач соціальної роботи.

В умовах пандемії підвищилася роль інформаційних методів навчання. У зв'язку з цим доцільно пригадати здобувачам вищої освіти правила техніки безпеки при роботі з інформаційними технологіями та правила збереження здоров'я особистості. Для пояснення правил доцільно використовувати інструктаж. У цьому аспекті заслуговують на увагу рекомендації Г. К. Селевко [21], Л.П. Пилипей [19]. Науковці рекомендують чергувати періоди напруженої розумової праці та

емоційної розрядки, використовувати ІТН з інтервалах між 15 хвилин, практикувати комплекси вправ для зняття напруження та втоми під час роботи з комп'ютерами. Ними розроблені комплекси вправи для очей, для зняття напруги, для покращення мозкового кровообігу, зняття втоми плечового пояса й рук, тулуба та ніг.

Значну роль у втіленні в життя здоров'язбережувальної технології мають методи виховної роботи до проведення якої залучаються магістри соціальної роботи. Як правило це заходи, що стосуються дат червоного календаря, а також відзначення подій соціальної роботи. Доброю традицією є святкування Дня соціального працівника, Міжнародного дня людей похилого віку, Дня пам'яті жертв голодомору, Дня людини з інвалідністю, Дня боротьби з ВІЛ /СНІД, Дня профілактики туберкульозу, Дня матері. Позитивну роль відіграє участь у якості волонтерів у заходах, які організують стейкхолдери на базі діючих центрів соціальної допомоги.

Реалізація здоров'язбережувальної технології майбутніх соціальних працівників в умовах інформатизації освіти має відбуватися через такі напрями: створення умов для зміцнення здоров'я здобувачів вищої освіти та їх гармонійного розвитку; розробка та реалізація навчальних програм із формування в здобувачів вищої освіти здоров'язбережувальної компетентності, культури здоров'я та профілактики шкідливих звичок; корекція порушень здоров'я з використанням комплексу оздоровчих заходів; медико-психолого-педагогічний моніторинг стану здоров'я, фізичного та психічного, духовного і морального розвитку молоді; функціонування служби психологічної допомоги щодо подолання стресів, тривожності; гуманного підходу до кожного учасника освітнього процесу, використання партнерства у роботі, дотримання санітарно-гігієнічних норм організації освітнього процесу ЗВО профілактики стомлюваності та емоційного вигорання колективу закладу вищої освіти.

Завдання підвищення рівня знань, умінь і навичок щодо збереження власного здоров'я майбутніх соціальних працівників досягається за допомогою: опанування учасниками освітнього процесу теоретичними знаннями щодо заходів усунення негативного впливу інформаційних технологій на організм людини; вимог до обладнання робочого місця, використання таких технологій як аутотренування, фізкультхвилинка; опанування комплексом вправ після роботи за комп'ютером; розробки методичного та матеріально-технічного забезпечення; розробки критеріїв сформованості здоров'язбережувальних знань, умінь і навичок.

Враховуючи, що суб'єктами освітнього середовища ЗВО є викладачі, здобувачі вищої освіти та їх батьки, громадські організації, стейкхолдери умовно розглянемо окремі напрями реалізації здоров'язбережувальної технології в умовах партнерства учасників освітнього процесу.. Діяльність здобувачів вищої освіти передбачає профілактику й оздоровлення: ранкову гімнастику відповідно до групи здоров'я, регулярне проходження диспансеризації, вправи для активізації роботи мозку та релаксації органів зору розминки, раціональне харчування, участь у фізкультурно-оздоровчій роботі факультету, корекцію порушень соматичного здоров'я з використанням комплексу оздоровчих та медичних заходів без відриву від навчального процесу, оздоровчу роботу з клієнтами соціальної роботи.

Основними критеріями готовності магістрів соціальної роботи до реалізації здоров'язбережувальних технологій є: мотиваційний особистісно-професійний, змістово-результативний, діяльнісний, інформаційний, неперервного самовдосконалення.

Мотиваційна сфера є рушійною в отриманні здобувачем вищої освіти нових знань, досягнення мети, співробітництва. Сформована мотиваційна сфера зумовлює позитивне ставлення до навчання. Показниками мотиваційного критерію готовності магістра соціальної роботи до пізнання та впровадження здоров'язберігаючих технологій є професійно-педагогічна діяльність майбутнього фахівця, сформована професійно-педагогічна позиція щодо здорового способу життя; спрямованість на самопізнання; бажання самостійно оволодівати новими знаннями; екстраполяцію фахової спрямованості на навчальні дисципліни; систематичність у самостійному отриманні знань.

Особистісно-професійний критерій знаходить своє втілення у конструктивній взаємодії особистості зі світом, систематичній праці, дисциплінованості, наполегливості, відповідальності, пізнавальних інтересах, здатності до самовиховання та самоконтролю. В.С. Леднеєв підкреслював велику силу досвіду особистості в опануванні знаннями та фаховими вміннями. Вважаємо їх актуальними в умовах нашого дослідження [11].

Змістово-результативний критерій передбачає досконале володіння магістром соціальної роботи фаховими навчальними предметами, педагогікою та психологією.

Діяльнісний показник передбачає знання з методик викладання здоров'язбережувальних предметів, інтегровані вміння змісту та діяльності по його реалізації, добір стратегії взаємодії, оптимізація освітнього процесу.

Показниками інформаційного критерію є мотиваційний, що знаходить вираження у потребі в новій інформації, інтересі до роботи з різними інформаційними джерелами; володіння різними інформаційно-комунікаційними технологіями; бажання продукувати власні інформаційні продукти. сприйняття магістрантами формування інформаційної компетентності як відкритої системи, здатної до самоорганізації;

Самовдосконалення та навчання впродовж життя передбачає готовність поглиблювати знання впродовж життя, приймати самостійні рішення та відповідати за їх результати, використовувати знання на практиці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином функціонування здоров'язбережувальної та здоров'яформуючої технологій у закладі вищої освіти сприятиме прямому (через зміст, характер взаємодії між учасниками формуванню здорового способу життя учасників освітнього процесу) або опосередкованому (через простір та налагоджені культурні зв'язки закладу) впливу на особистість. Важливою видається активна позиція учасників освітнього процесу, а також можливості для їхньої самореалізації.

Сучасна здоров'язбережувальна технологія ґрунтується на кращих зразках вітчизняного та зарубіжного досвіду, вона враховує індивідуальні запити здобувачів вищої освіти та викладачів. Сприяє цьому законодавство та теорія і практика наукових пошуків у цій галузі. Потужними засобами для реалізації заходів у межах технології є сучасні форми та методи як традиційні так і інноваційні, стимулювання праці в цьому напрямі та належна матеріально-технічна база ЗВО. Не можна залишити без уваги методи контролю за виконанням планів у цьому напрямі та розпоряджень. При цьому контроль за виконанням має носити не каральний, але рекомендаційний характер, що сприятиме формуванню довірливих взаємин між учасниками освітнього процесу.

Література

1. Бишевец Н. Г. Здоров'язбережувальна технологія навчання майбутніх учителів фізичної культури в умовах інформатизації освіти. Автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.02. Східноєвропейський нац. ун-т ім Л. Українки. Луцьк, 2018. 23 с.
2. Бишевец Н. Г., Синіговец І. В., Філіпов В. В., Аллянова П. Ю. Технології здоров'язбереження в освітньому процесі студентів ВНЗ в умовах інформатизації освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. Чернігів. 2016. № 139 (2). С. 16 –19.

3. Гомонюк О.М. [Професійно-педагогічна культура майбутнього соціального педагога як синтез професійних компетентностей](#). *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. №6. 2012. С. 42 – 46.
4. Гуревич Р.С. Підготовка магістрів у педагогічному ВНЗ: як її здійснювати? [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ito.vspu.net/SATT/inst.kaf/kafedrumatemfizura_tef_ osv/www/mater.couf/files/PDFP idgotovka_ magistriv.pdf
5. Дорошенко О. Ю. Моніторинг сучасного стану підготовки майбутніх учителів фізичної культури до оволодіння та впровадження здоров'яформуючих технологій у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. 2011. № 1. С. 110 –114.
6. Слізарова С. В. Формування готовності майбутніх учителів основ здоров'я до здоров'язбережувальної діяльності у взаємодії школи та сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. Харків, 2016. 22 с
7. Завидівська Н. Н. Теоретико-методичні засади фундаменталізації фізкультурно-оздоровчої освіти студентів у процесі здоров'язбережувального навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ, 2013. 40 с.
8. Здоров'я, здоров'я і ще раз здоров'я (розділ "Роки дитинства") - з книги Василя Сухомлинського "Серце відаю дітям"[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mala.storinka.org/%D0%B7%>
9. Кармалюк С.П., Балахтар В.В. Методичні вказівки для написання та захисту дипломних (магістерських) робіт студентами спеціальності 231 «Соціальна робота». Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 52 с.
10. Лінник О.О. Система підготовки майбутнього вчителя до організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями початкової школи: дис...д-ра пед. наук: 13.00.04. Старобільськ, 2016. 520 с.
11. Леднеев, В. С. Содержание образования: учеб. пособие. / В. С. Леднеев – М. : Высш. школа, 1989. – 360 с.
12. Мануйлов Ю.С. Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики. *Материалы интернет-конференции «Топологические понятия в образовании»*. 2009. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.niro.nnov.ru>
13. Онищенко Н. П., Лиховид О. Р. Здоров'язбережувальні технології у системі підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності. *Молодий вчений*. 2016. № 9.1 (36.1). С. 122–126.
14. Освітньо-професійна програма «Соціальна робота». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://psr-chnu.com.ua/docs/231>
15. Пензай Л.І. Соціально-педагогічні чинники становлення і розвитку особистості дитини в сучасному освітньому просторі / Л.І. Пензай [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/48078/
16. Поливанова Н.И., Ермакова И.В. Образовательная среда урока в школах разных типов // Психологическая наука и образование. 2000. Том 5. № 3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://psyjournals.ru/psyedu/2000/n3/Polivanova.shtml>
17. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс]. Режим доступу:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>
18. Прокопьев В.П. Болонский процесс и проблемы изучения региональной культуры [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ec1./HTML-page/news/html/o./Prokopiev-2.htm>.
19. Пилипей Л.П. Актуальність і теорії функціонування зорового аналізатора в руслі проектування системи професійно-прикладної фізичної підготовки студентів[Електронний ресурс].Режим доступу: <https://biem.sumdu.edu.ua/images/>
20. Романкова Л.М. Виховний простір як чинник становлення особистості майбутнього фахівця. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. В.11. С.95 – 98.

21. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. Т.1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://mspu.by/files/tehnologiya/38_selevko_tom_1.pdf
22. Сисоєва С.О. Батечко Н.Г.. Вища освіта України – реалії сучасного розвитку. К. : ЕКМО, 2011 344 с.
23. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе. Москва: АРКТИ, 2006. 320 с.
24. Танасійчук Ю. М. Вплив сучасного освітнього процесу на здоров'я учнів у процесі інклюзивного навчання. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ*. Умань, 2019. Вип.22. С.165 –172.

References

1. Byshevets N. H. Zdoroviazberezhuvalna tekhnolohiia navchannia maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury v umovakh informatyzatsii osvity. Avtoref. dys. ...kand. ped. nauk : 13.00.02. Skhidnoievropeyskyi nats. un-t im L. Ukrainky. Lutsk, 2018. 23 s.
2. Byshevets N. H., Synihovets I. V., Filipov V. V., Allianova P. Yu. Tekhnolohii zdoroviazberezhennia v osvitnomu protsesi studentiv VNZ v umovakh informatyzatsii osvity. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky. Fizychni vykhovannia ta sport. Chernihiv. 2016. № 139 (2). S. 16 –19.
3. Homoniuk O.M. Profesiino-pedahohichna kultura maibutnoho sotsialnoho pedahoha yak syntezy profesiynykh kompetentnosti. Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina». №6. 2012. С. 42 –46.
4. Hurevych R.S. Pidhotovka mahistriv u pedahohichnomu VNZ: yak yii zdiisniuvaty? [Elektronnyi resurs].Rezhym dostupu: http://ito.vspu.net/SATT/inst.kaf/kafedrumatem-fizura_tef_ osv/www/mater.couf/files/PDFP_idgotovka_magistriv.pdf
5. Doroshenko O. Yu. Monitorynh suchasnoho stanu pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury do ovolodinnia ta vprovadzhennia zdoroviaformuiuchykh tekhnolohii u protsesi fakhovoi pidhotovky. Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. 2011. № 1. S. 110 –114.
6. Yelizarova S. V. Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv osnov zdorovia do zdoroviazberezhuvnalnoi diialnosti u vzaiemodii shkoly ta simi: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.02. Kharkiv, 2016. 22 s
7. Zavydivska N. N. Teoretyko-metodychni zasady fundamentalizatsii fizkulturno-ozdorovchoi osvity studentiv u protsesi zdoroviazberezhuvnalnoho navchannia : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ped. nauk: 13.00.02. Kyiv, 2013. 40 s.
8. Zdorovia, zdorovia i shche raz zdorovia (rozdil "Roky dytynstva") - z knyhy Vasylia Sukhomlynskoho "Sertse viddaiu ditiam"[Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://mala.storinka.org/%D0%B7%>
9. Karmaliuk S.P., Balakhtar V.V. Metodychni vkazivky dlia napysannia ta zakhystu dyplomnykh (mahisterskykh) robit studentamy spetsialnosti 231 «Sotsialna robota». Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriiia Fedkovycha. 52 s.
10. Linnik O.O. Systema pidhotovky maibutnoho vchytelia do orhanizatsii subiekt-sbiektnoi vzaiemodii z uchniama pochatkovoii shkoly: dys...d-ra ped. nauk: 13.00.04. Starobilsk, 2016. 520 s.
11. Ledneev, V. S. Soderzhanye obrazovanyia: ucheb. posobyе. / V. S. Ledneev –. M. : Vyssh. shkola, 1989. – 360 s.
12. Manuilov Yu.S. Sootnoshenye poniatyi prostranstvo y sreda v kontekste upravlencheskoii praktyky. Materyaly ynternet-konferentsyy «Topolohycheskye» poniatyia v obrazovanyu». 2009. [Elektronnyi resurs].Rezhym dostupa : <http://www.niro.nnov.ru>

13. Onyshchenko N. P., Lykhovyd O. R. Zdoroviazberezhuvalni tekhnologii u systemi pidhotovky maibutnikh uchyteliv do innovatsiinoi diialnosti. Molodyi vchenyi. 2016. № 9.1 (36.1). S. 122–126.
14. Osvitno-profesiina prohrama «Sotsialna robota». [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://psr-chnu.com.ua/docs/231>
15. Penzai L.I. Sotsialno-pedahohichni chynnyky stanovlennia i rozvytku osobystosti dytyny v suchasnomu osvitnomu prostori / L.I. Penzai [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/48078/
16. Polyvanova N.Y., Ermakova Y.V. Obrazovatelnaia sreda uroka v shkolakh raznykh typov // Psykholohycheskaia nauka y obrazovanye. 2000. Tom 5. № 3. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://psyjournals.ru/psyedu/2000/n3/Polivanova.shtml>
17. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>
18. Prokopev V.P. Bolonskyi protsess y problemy yzucheniia rehyonalnoi kultury [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: <http://ec1./HTML-page/news/html/o./Prokopiev-2.htm>.
19. Pylypei L.P. Aktualnist i teorii funktsionuvannia zorovoho analizatora v rusli proektuvannia systemy profesiino-prykladnoi fizychnoi pidhotovky studentiv [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://biem.sumdu.edu.ua/images/>
20. Romankova L.M. Vykhovnyi prostir yak chynnyk stanovlennia osobystosti maibutnoho fakhivtsia .Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii. 2016. V.11. S.95 – 98.
21. Selevko H.K. Entsyklopediia obrazovatelnykh tekhnologii. T.1. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupa: http://mspu.by/files/tehnologiya/38_selevko_tom_1.pdf
22. Sysoieva S.O. Batechko N.H.. Vyshcha osvita Ukrainy – realii suchasnoho rozvytku. K. : EKMO, 2011 344 s.
23. Smyrnov N. K. Zdorovesberehaiushchye obrazovatelnye tekhnologyy y psykholohiia zdorovia v shkole. Moskva: ARKTY, 2006. 320 s.
24. Tanasiichuk Yu. M. Vplyv suchasnoho osvitnoho protsesu na zdorovia uchniv u protsesi inkluzyvnoho navchannia. Naukovi zapysky ekolohichnoi laboratorii UDPU. Uman, 2019. Vyp.22. S.165 –172.